

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ ТА СТРАТЕГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ
УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ КУЛЬТУРИ
ФАКУЛЬТЕТ КУЛЬТУРОЛОГІЇ ТА СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ
КАФЕДРА МУЗЕЙНО-ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Кваліфікаційна робота
на тему:
«Проект музейної виставки «Норманський фактор у формуванні
Давньоруської держави»

Здобувача вищої освіти
першого освітнього рівня (бакалавр)
спеціальності 027 «Музеєзнавство, пам'яткознавство»
освітньої програми «Музейно-екскурсійна діяльність»

ГОЛОВКА Микити Андрійовича

Науковий керівник: доктор філософських наук, доцент

СОШНІКОВ Андрій Олександрович

Кваліфікаційна робота допущена до захисту рішенням кафедри
музейно-туристичної діяльності

Протокол №___ від «__» _____ 2025 року.

Завідувач кафедри _____ Анатолій ЩЕРБАНЬ

Харків – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП	с. 7
РОЗДІЛ I. Розширена тематична структура виставки «Норманський фактор у формуванні Давньоруської держави»	с. 11
1.1. Ідейний задум та наскрізна проблема виставки	с. 11
1.2. Архітектурно-художній задум виставки «Норманський фактор у формуванні Давньоруської держави»	с. 14
1.3. Розширена тематична структура виставки «Норманський фактор у формуванні Давньоруської держави»	с. 19
РОЗДІЛ II. Екскурсійна розробка виставки «Норманський фактор у формуванні Давньоруської держави»	с. 24
2.1. Методична рекомендація для проведення екскурсії «Слідами норманів: поховання конунга із Шестовицького археологічного комплексу»	с. 24
2.2. Розробка екскурсії «Слідами норманів: поховання конунга із Шестовицького археологічного комплексу»	с. 26
ВИСНОВКИ	с. 51
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	с. 54
ДОДАТКИ	с. 59

ЗАВДАННЯ ДО КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ

Харківська державна академія культури

Факультет: Культурології та соціальних комунікацій

Кафедра: музейно-туристичної діяльності

Освітньо-кваліфікаційний рівень: бакалавр

Напрямок підготовки 027 «музеєзнавство, пам'яткознавство

(шифр і назва)

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
Завідувач кафедри
А. ЩЕРБАНЬ

“__” _____ 2025 року

ЗАВДАННЯ НА ДИПЛОМНУ РОБОТУ СТУДЕНТУ

ГОЛОВКА МИКИТИ АНДРІЙОВИЧА

1. Тема роботи: **«Проект музейної виставки «Норманський фактор у формуванні Давньоруської держави»**
«The project of the museum exhibition «Norman factor in the formation of the Old Rus state»
- керівник роботи – Сошніков А. О. доктор філософських наук, доцент кафедри музейно-туристичної діяльності

затверджений засіданням кафедри, протокол № ____ від _____ року

2. Строк подання студентом роботи – травень 2025 р.

3. Зміст дипломної роботи (перелік питань, які потрібно розробити):

ВСТУП

РОЗДІЛ I. Розширена тематична структура виставки «Норманський фактор у формуванні Давньоруської держави»

- 1.4. Ідейний задум та наскрізна проблема виставки
- 1.5. Архітектурно-художній задум виставки
- 1.6. Розширена тематична структура виставки «Норманський фактор у формуванні Давньоруської держави»

РОЗДІЛ II. Екскурсійна розробка виставки «Норманський фактор у формуванні Давньоруської держави»

2.1. Методична рекомендація для проведення екскурсії

2.2. Розробка екскурсії

ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

ДОДАТКИ

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів дипломної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	Вибір та затвердження теми дипломної роботи	вересень	
2.	Виявлення та вивчення літератури з теми дипломної роботи	жовтень-листопад	
3.	Написання тексту I розділу дипломної роботи	грудень	
4.	Написання тексту II розділу дипломної роботи	січень	
5.	Збір емпіричного матеріалу з теми дослідження, його опрацювання, опис	лютий-березень	
6.	Написання висновків, оформлення роботи, її передзахист на кафедрі	квітень-травень	
7.	Підготовка презентації та захист дипломної роботи	червень	

Студент _____

Головко М. А.

Керівник роботи _____

Сошніков А. О.

АННОТАЦІЯ

Кваліфікаційна робота на здобуття першого (бакалаврського) рівня вищої освіти на тему «Проект музейної виставки «Норманський фактор у формуванні Давньоруської держави» присвячено створенню нового музейного проекту, який присвячено взаємовідносинам представників Скандинавського регіону та слов'янських племінних союзів в IX–XI ст. В процесі дослідження було виявлено основні вектори впливу норманів на формування Давньоруської держави та створено проект музейної виставки. Новий музейний проект розрахований на широке коло відвідувачів, поєднує як традиційні так і сучасні технології музейного проектування, обладнання, освітлення, аудіо-та-відео супроводу. Введення розробленої виставки до системи музейних комунікацій відбулася за допомогою екскурсії-спектаклю, де через ігрову форму відвідувачам представлено історію побутування норманів на території України в IX – XI ст.

Ключові слова: нормани, Давньоруська держава, музейний проект, музейні комунікації.

ABSTRACT

Qualification work for obtaining the first (bachelor's) level of higher education on the topic «The project of the museum exhibition «Norman factor in the formation of the Old Rus state» is dedicated to the creation of a new museum project, which is dedicated to the relations between representatives of the Scandinavian region and Slavic tribal unions in the 9th–11th centuries. During the research, the main vectors of Norman influence on the formation of the Old Rus state were identified and a museum exhibition project was created. The new museum project is designed for a wide range of visitors, combining both traditional and modern technologies of museum design, equipment, lighting, and audio and video support.

The introduction of the developed exhibition into the museum communications system took place through an excursion-performance, where,

through a game form, visitors were presented with the history of the Normans' existence on the territory of Ukraine in the 9th – 11th centuries.

Keywords: normans, Old Rus state, museum project, museum communications.

ВСТУП

Актуальність теми. Взаємодія слов'янських племен із вихідцями зі Скандинавії в Давньоруську добу є предметом спеціалізованих досліджень і жвавих дискусій медієвістів уже понад три століття. Особливо гостро обговорювалося й обговорюється питання ролі скандинавів у формуванні Давньоруської держави, впливу на її економічну, військову та культурну політику. Активні археологічні дослідження в Україні та інших країнах Південної та Східної Європи у поєднанні із вивченням писемних джерел сприяли більш ґрунтовному вивченню й аналізу міжетнічних контактів. Нові данні дозволяють не лише глибше й докладніше прослідити зв'язки слов'ян та скандинавів у різноманітних сферах життя, але й визначити регіональну специфіку у різних регіонах Східної Європи.

Новітні дослідження з питання впливу вихідців зі Скандинавії на формування Давньоруської держави сприяють створенню нових музейних проєктів, що переосмислюють цей процес та руйнують насаджені радянською та російською наукою стереотипи. Активна підтримка урядами сучасної Швеції, Данії та Норвегії євроінтеграційних прагнень України сприяють проведенню міжкультурних досліджень та музейно-виставкових заходів. Саме завдяки останнім, європейці заново відкривають для себе історію й культуру України, дізнаються про місці історичні зв'язки між нашою державою та Скандинавським регіоном.

Об'єктом кваліфікаційної роботи є розробка цілісної музейної концепції виставки «Норманський факто у формуванні Давньоруської держави».

Предмет роботи – висвітлення музейними засобами різноаспектних слов'яно-скандинавських зв'язків у період Давньоруської держави на території України.

Мета кваліфікаційної роботи полягає у проведенні наукового дослідження та розкриття експозиційно-виставковими засобами

особливостей слов'янсько-скандинавських зв'язків на території України в добу формування Давньоруської держави.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення наступних **завдань**:

- на основі наукового дослідження визначити головні фактори впливу норманів на формування Давньоруської держави;
- сформулювати генеральну ідею запропонованого музейного проекту;
- визначити наскрізну проблематику обраного музейного проекту;
- розробити архітектурно-художнє рішення музейної виставки «Норманський фактор у формуванні Давньоруської держави»;
- підготувати екскурсійний супровід розробленої музейної виставки.

Ступінь наукової розробленості проблеми (джерела та історіографія)

Джерела.

Під час написання кваліфікаційної роботи на здобуття першого (бакалаврського) рівня вищої освіти було використано різні групи джерел. До перших із них належать письмові джерела – літописи часів Давньоруської держави, скандинавські саги та трактати візантійських імператорів. Аналіз вказаної групи джерел дозволив прослідити історію запрошення норманів та специфіку їх побутування на території слов'янських племінних союзів, участь у військових походах проти Візантійської імперії, Болгарського царства, налагодження торгівельних зв'язків із Константинополем та становлення централізованої князівської влади з центром у місті Києві [33;34]. Скандинавські саги й трактати візантійських імператорів дозволили проаналізувати стародавні назви Давньоруської держави, Києва, князів у скандинавській та грецьких культурах. Крім того, дані джерела доповнили інформацію з літописів про вплив норманів на зовнішньополітичну діяльність Давньоруської держави [31;33–35].

До другої групи джерел відносяться звіти археологічних розкопок окремих пам'яток давньоруського періоду в історії України. Найявний в них детальний опис специфіки поховального обряду норманів, наявного

супроводжувального матеріалу становить базу вивчення трансформації зброї, кінської зброї, прикрас та елементів одягу представників Скандинавського регіону протягом IX–XI ст. [37].

Історіографія дослідження.

Увесь пласт наукового доробку питання впливу норманів на формування Давньоруської держави необхідно поділити на три площини. Перша характеризується комплексним вивченням скандинавського фактору у створенні та функціонуванні Давньоруської держави. Такі науковці як Ф. О. Андрощук, М. Ю. Брайчевський, О. П. Толочко та П. П. Толочко, В. Дучко, Т. Джексон розглядають різні аспекти виникнення, розвитку й занепаду Давньоруської держави. Аналізуючи літописні джерела та дані з археологічних розкопок вчені розглядали державотворчий процес на території середньовічної України в руслі різних теорій: П. П. Толочко підтримував норманську теорію [42;43], О. П. Толочко – антинорманську [40;41], М. Ю. Брайчевський – україноцентричну [9], Ф. О. Андрощук, В. Дучко та Т. Джексон – постнорманізьку, за якою визначається синтез скандинавських та слов'янських складових в формуванні Давньоруської держави [1;2;48;49;50].

Друга площина наукової літератури присвячена дослідженню конкретних археологічних комплексів, що відносяться до період IX–XI ст. В роботах Д. І. Бліфельда, В. П. Коваленка, О. П. Моці, О. В. Терещенко, Н. В. Хамайко на прикладі аналізу широкого пласту археологічного матеріалу проаналізовано трансформацію матеріальної культури часів Давньоруської держави, основні напрямки її розвитку й занепаду [7;8;21–26; 30;39;44].

Третя площина спеціалізованих досліджень пов'язана із вивченням міжкультурних контактів скандинавів і слов'ян, слов'ян, скандинавів та Візантії. Напрацювання О. Б. Головка, Д. С. Гордієнка, В. М. Зоценка та О. М. Щодри дозволяють прослідити тісні міжкультурні зв'язки слов'ян і скандинавів, скандинавів та слов'ян із Візантійською імперією та ісламським

світом. Підтвердження цих зв'язків показано на прикладі конкретних археологічних знахідок [15;16;16;18;46;47].

Висвітлення теми кваліфікаційної роботи у музейній діяльності.

Тема впливу представників скандинавського регіону на формування Давньоруської держави не надто популярна серед вітчизняних музейних установ. У ХХІ ст. було проведено лише декілька музейних проєктів, які торкалися означеної теми. Лише в 2003 р. на базі Національного музею історії України пройшла виставка «Вікінги на Східному шляху», яка за словами співробітниці вказаного музейного закладу: «зацікавила відвідувачів копіями рунічних каменів та матеріалами розкопок останніх років (1998–2002) у Києві, які для широкого загалу були виставлені вперше» [38, с. 35].

В 2010-х рр. в Дніпрі, Харкові, Львові та інших містах відбувся ряд виставок присвячених унікальній знахідці біля острова Хортиця – мечу Х ст. [12] Крім того, в Чернігові окремий музейний проєкт «Шестовиця: на перехресті світів» знайомив відвідувачів із багатогранністю археологічних пам'яток із найбільшого археологічного комплексу України IX–XI ст. [10].

Після 2022 р. українські музейні працівники долучилися до міжнародних проєктів, що були присвячені історії вікінгів та їх зв'язків із іншими народами. Так, в 2022 р. в Данії пройшла масштабна виставка «Русь – вікінги на Сході», а в 2024 р. в Україні – виставка «Від моря до моря» та Литві – «Київська Русь. Витоки» [29;5;11]. На відміну від міжнародних музейних проєктів, у вітчизняній музейній діяльності вплив норманів на формування Давньоруської держави майже не висвітлюється. Якщо і з'являються поодинокі проєкти, то вони присвячені досить вузькій тематиці.

Особистий внесок автора кваліфікаційної роботи полягає у творчій інтерпретації музейними засобами проблематики норманського впливу на формування Давньоруської держави та її інтегрування в музейний простір з урахуванням всієї її специфіки.

РОЗДІЛ І. РОЗШИРЕНА ТЕМАТИЧНА СТРУКТУРА ВИСТАВКИ «НОРМАНСЬКИЙ ФАКТОР У ФОРМУВАННІ ДАВНЬОРУСЬКОЇ ДЕРЖАВИ»

1.1. Ідейний задум та наскрізна проблема виставки

Ідейним задумом виставки «Норманський фактор у формуванні Давньоруської держави» є розкриття за допомогою музейних засобів питання різновекторного впливу норманських племен на формування держави Русь із центром у місті Київ. Ідейний задум ґрунтується на історичні довідці, що представлена у додатку (див. Додаток А).

Охарактеризування ідейного задуму відбудеться за допомогою наскрізної проблеми запропонованої виставки – різностороннього впливу норманських племен на формування Давньоруської держави. Головна увага буде зосереджена на ролі варягів в політичному, економічному, військовому, культурному та релігійному розвитку конгломерату східнослов'янських племен, що проживали на території сучасної України та відіграли ключову роль в утворенні Давньоруської держави.

Аналізуючи наявні принципи побудови музейних виставок, ідейний задум та наскрізну проблему, майбутня виставка створюватиметься за комплексно-тематичним принципом, тобто експозиційні матеріали будуть об'єднані єдиною тематикою в певні тематико-експозиційні комплекси. Використання вказаного принципу дозволить комплексно показати вплив норманів на формування Давньоруської держави та її мешканців. Детальна характеристика комплексно-тематичного принципу забезпечуватиметься образно-сюжетним методом побудови запропонованої виставки. Тобто завдяки специфічним музейним засобам та різним жанровим формам відбудеться відтворення певного історичного процесу: поява норманів на території сучасної України та їх вплив на формування Давньоруської держави. Образно-сюжетний метод виставки відображатиметься за допомогою таких жанрових форм, як «експозиційне дослідження» та «експозиційна легенда».

Перша жанрова форма передбачає показ аналітичного наукового матеріалу шляхом підбору конкретних експонатів і таким чином трансформація сухих історичних фактів у художній образ створений за допомогою музейних предметів. Друга, доповнюючи першу, творчо інтерпретує особливості впливу норманів на становлення Давньоруської держави шляхом наявності елементу певного нерозкриття теми і можливості відвідувачам залучити власну уяву чи фантазію. Тобто використання цієї жанрової форми передбачає динамічний розвиток сюжетної лінії запропонованої виставки.

За метою майбутня виставка належить до тимчасових, за профілем – до історичних. Саме виставка історичного профілю забезпечує можливість образного показу всього багатогранного процесу впливу норманів на формування Давньоруської держави в усіх різновекторних площинах: економіка, політика, військова справа, культура та релігія. Певним метазавданням виставки історичного профілю є характеристика ґрунтовних взаємозв'язків між представниками місцевих племен та пришлыми норманами, їх взаємовплив один на одного.

За типом побудови майбутній виставковий музейний проєкт відноситься до класичної виставки з елементами 3-d моделювання, технологій віртуальної реальності та комп'ютерних ігор-стратегій, що присвячені норманам. Реалізація запропонованої класичної виставки відбудеться завдяки втіленню в життя завдань, що виконують освітні, історико-культурні, політичні, просвітницькі та дозвіллеві функції. Саме через підбір і комплексне наповнення кожного розділу та підрозділу виставкового музейного проєкту відбудеться розкриття поставлених завдань. За призначення виставка розрахована для широкого кола відвідувачів без обмеження у віковій категорії.

Проектування виставки, як і будь якого виду музейної діяльності відбувається за чіткою логікою та має певні етапи. Одним із важливих процесів створення майбутнього виставкового продукту є розробка короткої тематичної структури. Цей складовий елемент створення виставки надає

можливість визначитися з конкретними розділами, для яких буде відбуватися підбір музейних експонатів і засобів експонування. Для виставкового проєкту «Норманський фактор у формуванні Давньоруської держави» пропонується наступна коротка тематична структура:

Розділ 1. Нормани та їх подорожі у східну частину Європи.

Розділ 2. Військовий вплив норманів на східнослов'янські племена.

Розділ 3. Економічний вплив на формування Давньоруської держави.

Розділ 4. Політичний вплив на формування Давньоруської держави

Розділ 5. Релігійний вплив на формування Давньоруської держави.

Кожен із означених розділів поділятиметься на теми, які за допомогою сумлінно підібраних музейних предметів-експонатів сприятимуть розкриттю головного ідейного задуму виставки. Серед тем, що пропонуються до висвітлення розділу 1. представлені теми «Причини морських подорожей норманів на територію Східної Європи», «Срібло як чинник торгових комунікацій норманів». Розділ 2 окреслений темами «Нормани на службі східнослов'янських князів», «Найвідоміші поховання норманів в Україні». Розділ 3 розкриється за допомогою тем «Шлях із варягів до греків як чинник розвитку Давньоруської держави», «Предмети імпорту норманів у країни Центральної та Східної Європи». Розділ 4 репрезентований темами «Норманський чинник у політичному житті Давньоруської держави», «Теорії походження Давньоруської держави». Розділ 5 висвітлюється темами «Скандинавські божества в археологічних матеріалах з території України», «Християнські елементи в культурі норманів».

Таким чином, ідейний задум і наскрізна ідея є одними з головних елементів наукової концепції запропонованого виставкового проєкту. Їх чітке формулювання є базою для вибору принципу, методу та жанрових форм майбутньої виставки. Задум та ідея є рушійною силою для розробки короткої тематичної структури, яка після підбору експонатів перетворюється на розширену тематичну структуру.

1.2. Архітектурно-художній задум виставки «Норманський фактор у формуванні Давньоруської держави»

Архітектурно-художній задум – частина наукової концепції виставкового проєкту, який за допомогою кольорового рішення, просторової побудови виставки та акцентування на головних експонатах створює естетичне сприйняття музейного продукту відвідувачами.

Майбутній виставковий проєкт планується розмістити у будівлі Національного музею історії України, на першому поверсі у залі № 7 та сусідній кімнаті. Вибір саме цього музею зумовлений декількома причинами: по-перше, в умовах війни музей має бомбосховища, що забезпечують захист відвідувачам, працівникам та музейним фондам. По-друге, у сховищах музею зберігається значна кількість експонатів що пов'язані з перебуванням норманів на території України. Крім того, співробітники НМІУ активно досліджують тему співіснування норманів із місцевими східнослов'янськими племенами. Це дозволить під час проведення екскурсій залучати найновіші наукові досягнення з даної тематики. По-третє, для побудови виставки буде використано діораму міста Києва IX–XIII ст. Крім цієї діорами передбачається створити імерсивне полотно, що відтворить рух норманських кораблів у морських пучинах. Огляд виставки планується відтворити по годинниковій стрілці, тобто з право на ліво.

Для експонування музейних предметів, що відібрані для висвітлення теми «Норманський фактор у формуванні Давньоруської держави» вибрано вітрини із антивідблискового скла з функцією повного огляду. Такі вітрини дозволяють оглянути представлені на виставці експонати з усіх боків, і мінімізують відображення світла та відповідно покращають видимість предметів. У вітринах повного огляду будуть представлені експонати різних груп зберігання – зброя, предмети з дорогоцінних металів, нумізматичні колекції, предмети культу та інше.

Настінні вітрини із протиударним склом використаються для акцентування на окремих експонатах: елементах кінської зброї, фібул,

гривень, предметів ремесла. Такі вітрини будуть оздоблені додатковими елементами – банерами, що через художнє зображення передаватимуть зміст вітрини.

Окрім вітрин, оформлення залів відбудеться за допомогою інформаційних банерів та інтерактивних карт, що містять інформацію про причини та наслідки подорожей норманів у Південну та Східну Європу, відтворюватимуть водний торговий шлях із варягів у греки. Крім того, сенсорні екрани та окуляри віртуальної реальності допоможуть поринути у відтворені за допомогою комп'ютерних програм Autodesk 3ds Max, Blender, Maya Київ та Чернігів IX–XIII ст. За допомогою комп'ютерної програми ZBrush буде відтворено зовнішній вигляд князів норманського походження від Рюрика до Ярослава Володимировича (Мудрого). Для цього буде використано розтиражовані портретні зображення та антропологічні реконструкції.

Для людей з різними видами інвалідності будуть представлені тактильні експонати окремих предметів зброї, прикрас, предметів культу, елементів скандинавських орнаментів стилю Осеберг, Борре, Єлінге, Маммен, Рінгере, Урнес та інші.

Колористичне оздоблення виставки «Норманський фактор у формуванні Давньоруської держави» розроблене у стилі лофт. Будуть поєднані сірі та чорні кольори. З однієї сторони, так буде підкреслено настрій холоду та суворого життя, в якому перебували нормани. З іншої сторони – темні кольори дозволять акцентувати увагу на предметах із дорогоцінних металів. Для оздоблення банерів, карт і сенсорних екранів будуть використані рами з елементами скандинавського декору у стилі Рінгере.

Зважаючи на колористичне оформлення виставки, велике значення для комфортного сприйняття експонатів, їх детального огляду має система освітлення. Освітлення – це той досить невидимий елемент виставки, за допомогою якого можна впливати на настрій відвідувачів і підпилювати

емоційний вплив виставки. Крім того, правильно підібране освітлення впливає і на стан збереження експонатів.

Для створення атмосфери виставки «Норманський фактор у формуванні Давньоруської держави» передбачається використати «драматичний ефект» - за допомогою контрасту світла і тіні створити настрій таємничості і водночас підкреслити важливі деталі експонатів, що розповідають про військовий, політичний та економічний вплив норманів на представників східнослов'янських племен на території України. Для створення на стелі приміщення ефекту зоряного неба буде застосовано волоконно-оптичне освітлення Fiber Optic Star Ceiling. За допомогою цієї технології створиться реалістичний ефект зірок, їх мерехтіння, зміни яскравості. «Зоряне небо» доповнить колористичне рішення виставки та відтворить ту «сувору атмосферу» в якій жили не лише нормани, але й мешканці сучасної України в IX–XI ст.

Для вітрин повного огляду передбачається використання верхнього вбудованого освітлення, точкове освітлення та світлодіодні стрічки по периметру вітрини. Для ювелірних виробів, предметів зі скла та кераміки буде використано поєднання точкового освітлення та світлодіодних стрічок. Освітлення забезпечуватимуть невеликі регульовані проєктори, що розташовані у кутках вітрин та світлодіодні стрічки на рамах та основах вітрин. Для археологічних знахідок буде застосоване поєднання верхнього освітлення та прожекторів по кутках. Світло будуть забезпечувати LED-лампи типу COB LED (Chip on Board), що забезпечують рівномірне світло без точкових ефектів. Крім того освітлення експонатів у настінних вітринах, банерів, інтерактивних карт забезпечуватимуть оптоволоконні лампи типу End-Emitting Fiber Optics та Side-Glow Fiber Optics. Вони налагодять точкове освітлення всередині вітрини та рівномірне підсвічування по краях банерів і карт.

Емоційне сприйняття виставки, крім колористичного та світлового оформлення забезпечує і технічне оснащення запропонованого виставкового

проєкту. Серед аудіо оснащення передбачено застосування динаміків у залі, що забезпечать фоновий звук – основу атмосфери виставки. Локальні аудіо панелі – динаміки, що будуть розміщені біля ключових експонатів виставки і активізуватимуться лише при близькому наближенні до конкретної вітрини. Так звані «голоси експонатів», мікро динаміки, які створять театралізовану розповідь певних експонатів про свою історію та забезпечать відчуття спілкування відвідувачів із музейними предметами.

Інтерактивні аудіо технології створять ілюзію присутності відвідувачів у періоді, коли нормани перебували на території сучасної України. За допомогою бездротових технологій Bluetooth, WI-FI, RFID відвідувачі зможуть самотійно, незалежно від екскурсовода, прослуховувати наявні аудіо ефекти виставки. 3D-звук та спрямовані динаміки створять ефект оживлення наявної в залі НМІУ діорами Києва – створиться звуки життя на вулицях міста IX–XI ст.

Для людей з різними видами інвалідності пропонується аудіогіди з тактильним керуванням та адаптованим контентом під кожную групу людей з інклюзією.

Для індивідуальних відвідувачів пропонуються технологія тихої зони Silent Museum – бездротові навушники для прослуховування аудіоконтенту представленого на виставці.

Відео технології будуть доповнювати аудіосистеми та створювати комплексну атмосферу занурення у часи існування на території України Давньоруської держави та участі норманів у різних сферах її життя й розвитку. Для забезпечення імерсійної проєкції руху норманського флоту планується використати проєкційні системи типу BenQ True 4K UHD. Для анімації розкопок поховання вікінга біля села Шестовиця Чернігівської області застосується система 3D-меппінгу. Для її реалізації будуть задіяні комп'ютер, відеопроєктор і спеціальна комп'ютерна програма MadMapper.

Відтворення 3d моделювання планується зробити за допомогою сенсорних екранів та окулярів віртуальної реальності. Такі сучасні технології

особливо будуть цікаві відвідувачам молодшого та середнього віку, адже саме ці вікові категорії активні користувачі сучасних комп'ютерних технологій і повністю зануряться в реалізацію задуманого ідейного задуму та наскрізної ідеї виставки «Норманський фактор у формуванні Давньоруської держави».

При підготовці до розробки архітектурно-художнього задуму виставки було визначено оригінальні образи-символи. Серед них комплекс археологічних знахідок із поховання норманського конунга біля села Шестовиця, мечі каролінгського типу, ножі-сакси, фібули та гривні, що були знайдені на околицях Чернігова в 1900 р., рунічні амулети-обереги, літопис «Повість минулих літ» з ілюстраціями із Радзивіллівського літопису. Вказані музейні експонати є тими предметами які відображають основну ідею запропонованої виставки, її наскрізну ідею та головні завдання – всебічне висвітлення впливу норманських племен на формування Давньоруської держави на території України.

Загальне рішення виставкового проєкту «Норманський фактор у формуванні Давньоруської держави» пов'язане із використанням прямокутних кімнат, в яких знаходяться зали № 7 та 8 НМІУ, та окремого прямокутного приміщення, де розміщено діораму міста Києва IX–XIII ст. Відповідно до ідейного задуму та колористичного рішення виставки у залі № 7 НМІУ буде затемнено панорамне вікно. Таким чином ніщо не буде заважати відтворенню стилю суворих мешканців Скандинавії. Експозиційний маршрут передбачено за годинниковою стрілкою. Під час методичних екскурсій екскурсоводи будуть одягнуті у темно сірий або чорний одяг. Під час театралізованих чи екскурсій для дітей дошкільного чи молодшого шкільного віку у костюми-реконструкції збройних обладунків норманів.

1.3. Розширена тематична структура виставки «Норманський фактор у формуванні Давньоруської держави»

Розширена тематична структура – це документ – детальний план організації виставки, що визначається логічним поділом виставки на окремі тематичні блоки, їхній взаємозв'язок і спосіб подання інформації. Для розробленої виставки «Норманський фактор у формуванні Давньоруської держави» пропонується наступна розширена тематична структура:

Розділ 1. НОРМАНИ ТА ЇХ ПОДОРОЖІ У СХІДНУ ЧАСТИНУ ЄВРОПИ

Тема 1. Причини морських подорожей норманів на територію Східної Європи

Експонат 1. Банер з тестом про причини та наслідки морських походів норманів. Пластик, друк. Розмір 90х150 см.

Експонат 2. 3-d модель норманського корабля «Дракар». Пластик, друк, фарбування. Розмір 86,5х43 см.

Експонат 3. Глиняні горщики. Кераміка, гончарний круг, випалювання. Розміри 25х15 см.

Експонат 4. Амулети Тора (молот Мйольнір). Срібло, гравірування, чорніння. Розміри 2,5х4,4 см.

Експонат 5. Колекція рунічних каменів із зображенням норманських богів війни Одіна, Тора, Ран, Скаді. Каміння, різьблення, шліфування. Розміри 1,5х2,3 см.

Тема 2. Срібло як чинник торгових комунікацій норманів.

Експонат 1. Колекція арабських дирхемів. 20 шт. Срібло, чеканка. Розмір діаметр 2,4–2,5 см.

Експонат 2. Срібні злитки із рунічними знаками. 5 шт. Срібло, чеканка. Розмір 10–13 см.

Експонат 3. Балансні ваги та гирьки. Мідь, свинець, кування. Розмір довжина 15 см, діаметр чаш 6 см. Вага гирьок 2 г.

Експонат 4. Срібна прикраса – сустуга. Срібло, кування. Розмір 5х7 см.

Експонат 5. Срібна чаша з ручкою-кільцем. Срібло, кування. Розмір висота 10 см, діаметр денця 4 см.

Розділ 2. ВІЙСЬКОВИЙ ВПЛИВ НОРМАНІВ НА СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКІ ПЛЕМЕНА

Тема 1. Нормани на службі князів східнослов'янських племен.

Експонат 1. Фігури скандинавських воїнів. 3-d моделі. Пластик, друк, фарбування. Розміри 24х6 см.

Експонат 2. Меч каролінгського типу з клеймом «Ulfberth». Залізо, сталь, срібло, латунь, мідь, кування, гравірування. Розміри 96х5см.

Експонат 3. Фібула орнаментована у стилі «хідденсее». Срібло, кування, гравірування, золотіння. Розміри 17х1х8,5 см.

Експонат 4. Навершя бородатої сокири (*Skeggox*). Залізо, кування. Розміри 9х12 см.

Експонат 5. Накладка на зброю коня. Золото, карбування. Розміри 10х6см.

Тема 2. Найвідоміші поховання норманів в Україні.

Експонат 1. Інтерактивна карта поховань норманів в Україні. Пластик, друк, підсвітка. Розмір 106х144 см.

Експонат 2. Декоративні кріплення з нагрудного реміня коня із поховання біля села Шестовиця Чернігівської обл. Золото, срібло, бронза, лиття, паяння. Розміри 7х5см.

Експонат 3. Шийні гривні із поховання «Острів» біля міста Київ. Срібло, кування, скручування. Розміри діаметр 10,1х7,4 см.

Експонат 4. Деталь срібної оправы турячого рогу з Чорної Могили в Чернігові. Срібло, карбування. Розмір 10х7 см.

Експонат 5. Картина М. К. Рериха «Могила вікінга». Картон, пастель, гуаш, вугілля. Розміри 52х76 см.

Розділ 3. ЕКОНОМІЧНИЙ ВПЛИВ НОРМАНІВ НА ФОРМУВАННЯ ДАВНЬОРУСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Тема 1. Шлях «із варягів у греки» як чинник економічного розвитку Давньоруської держави.

Експонат 1. Банер із річковим маршрутом «із варягів до греків». Пластик, друк. Розмір 90х140см.

Експонат 2. Різка намиста із 22 срібних колодочок. Срібно, карбування, чорніння. Розміри 15х1,5 см.

Експонат 3. Срібний пластичний браслет. Срібло, карбування. Розміри 18х10 см.

Експонат 4. Форма для виготовлення колта. Камінь, різьблення. Розміри 10х7 см.

Експонат 5. Фрагмент коміра з червоного шовку з вишитим стилізованим орнаментом. Шовк, вишивка, золотіння. Розмір 7х5 см.

Тема 2. Предмети імпорту норманів з країн Центральної та Східної Європи.

Експонат 1. Амфора. Глина, гончарний круг. Розміри 40х30 см.

Експонат 2. Печенізькі сережки. Срібло, скручування. Розміри діаметр 3,5 см.

Експонат 3. Намистині салтово-маяцької культури. Сердолік, скло, кварц. Розмір діаметр 0,5–1 см.

Експонат 4. Скарб зі срібних дихремів. Срібло, карбування. Розмір діаметр 2–2,3 см.

Експонат 5. Браслет. Срібло, скручування. Розміри діаметр 15 см.

Розділ 4. ПОЛІТИЧНИЙ ВПЛИВ НОРМАНІВ НА ФОРМУВАННЯ ДАВНЬОРУСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Тема 1. Норманський чинник у політичному житті Давньоруської держави.

Експонат 1. Банер із інформацією про династію Рюриковичів. Пластик, друк. Розміри 60х90 см.

Експонат 2. Ланцюг нагрудний. Срібло, чорніння. Розміри 25х1,5 см.

Експонат 3. Книга «Скандинавські саги». Папір, друк. Розміри 60х84 см.

Експонат 4. Монета данський брактеат. Золото, карбування. Розміри діаметр 0,15 см.

Експонат 5. Меч каролінгського типу. Залізо, срібло, кування. Розміри 85,3х5 см.

Тема 2. Теорії походження Давньоруської держави

Експонат 1. Книга «Повість минулих літ». Папір, друк. Розміри 60х84 см.

Експонат 2. Книга П. П. Толочка «Київська Русь». Папір, друк. Розміри 22х30 см.

Експонат 3. Фото Ф. Андрощука. Фотопапір, друк. Розмір 20х26 см.

Експонат 4. Фото О. Пріцака. Фотопапір, друк. Розмір 20х26 см.

Експонат 5. Книга В. Г. Складенка «Русь і варяги: Історико-етимологічне дослідження». Папір, друк. Розміри 60х84 см.

Розділ 5. РЕЛІГІЙНИЙ ВПЛИВ НОРМАНІВ НА ФОРМУВАННЯ ДАВНЬОРУСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Тема 1. Скандинавські божества в археологічних матеріалах з території України.

Експонат 1. Фігурка «Скандинавський бог». Бронза, лиття. Розміри 5х3,3 см.

Експонат 2. Березанський рунічний камінь. Черепашковий вапняк, різьблення. Розміри 47х48 см.

Експонат 3. Наконечник піхов від меча. Бронза, лиття, кування. Розміри 7х5 см.

Експонат 4. Графіті дракона. Кістка, продряпування. Розміри 10х2,4 см.

Експонат 5. Медальйон із символом «Валькнут». Срібло, кування, гравірування. Розмір діаметр 15 см.

Тема 2. Християнські елементи в культурі норманів.

Експонат 1. Намистини з хрестами. Золото, скань, зернь. Розміри діаметр 1,5 см.

Експонат 2. Кулон із хрестом та Мйольніром. Срібло, скань. Розміри діаметр 10 см.

Експонат 3. Енколпійон. Мідь, лиття. Розміри 8х5 см.

Експонат 4. Натільний хрест скандинавського типу. Срібло, лиття. Розміри 4х3,7 см.

Експонат 5. Монета короля Пенні Великого. Срібло, карбування. Розміри діаметр 1,5 см.

Таким чином, запропонований до захисту виставковий проєкт «Норманський фактор у формуванні Давньоруської держави» має на меті всебічно охарактеризувати місце норманів у формуванні Давньоруської держави. Враховуючи сучасні досягнення в експозиційній роботі музеїв, технологій проєктування та експодизайну означено ідейний задум, наскрізну проблему виставки, архітектурно-художній задум, коротку та розширену тематичну структуру. Представлені музейні експонати показують усі сфери впливу, які відбувалися між норманами і представниками місцевих східнослов'янських племен протягом IX–XI ст. Вказані взаємозв'язки відігравали значну роль у розвитку як держави Русь так і європейських держав протягом наступних поколінь.

РОЗДІЛ II. ЕКСКУРСІЙНА РОЗРОБКА ВИСТАВКИ «НОРМАНСЬКИЙ ФАКТОРУ У ФОРМУВАННІ ДАВНЬОРУСЬКОЇ ДЕРЖАВИ»

2.1. Методична рекомендація для проведення екскурсії «Слідами норманів: поховання конунга із Шестовицького археологічного комплексу».

Одним із найважливіших напрямків роботи музейно-виставкових закладів є комунікації з відвідувачами. В сучасних умовах розвитку технологій дистанційного спілкування та цифровізації суспільного простору існує безліч способів і прикладів впровадження контактів музеїв і виставкових залів із наявними та потенційними відвідувачами. Але, незважаючи на це, екскурсія і досі залишається одним із найпопулярніших способів реалізації науково-дослідної, навчальної та популяризаторської функції музеїв.

Екскурсія, що представлена в рамках запропонованої кваліфікаційної роботи, розроблена із урахуванням реалізації наступних функцій: освітньої, виховної, культурно-просвітньої, комунікативної та рекреаційної.

Освітня функція втілюватиметься за рахунок ознайомлення відвідувачів із історією побутування норманів на території сучасної України, їх військовою справою та службою у київських князів. За допомогою експонатів-символів, на які буде акцентуватися особлива увага екскурсовод намагатиметься розвинути критичне мислення у відвідувачів, проаналізувати взаємозв'язок між минулим та сучасним історичним розвитком України.

Виховна функція реалізується завдяки представленню археологічних знахідок із поховання норманського конунга як прикладу розвитку естетичного смаку у воїнів-дружинників київського князя першої половини Х ст.; наукової цікавості у відвідувачів щодо питання розвитку скандинавського стилю в ювелірному мистецтві як на території держави Русь, так і на теренах сусідніх держав. Таким чином, екскурсовод на базі

представленої інформації сформує повагу до історико-культурної спадщини України доби Середньовіччя як чинника спорідненості із європейським світом зазначеного періоду.

Культурно-просвітницька функція – за допомогою представлених експонатів забезпечити збагачення культурного рівня екскурсантів – на основі предметів оздоблення зброї коня та елементів одягу норманського конунга ознайомити із стилістичним оформленням ювелірних виробів, традиціями в декоративному мистецтві X ст. Завдяки використанню технології 3D-меппінгу відвідувачі зануряться у процес відтворення розкопок археологічного комплексу біля села Шестовиця Чернігівської області, побачать усі особливості та небезпеки цього процесу.

Комунікаційна функція відбудеться шляхом діалогу з відвідувачами через відповіді на запитання, надання уточнень, роз'яснень, залучення елементів музейної педагогіки. Крім того передбачається і обмін враженнями шляхом гуртового аналізу експонатів та дискусії щодо тієї чи іншої інформації, що прозвучить під час проведення екскурсії. Колективне обговорення спірних питань сприяє налагодженню соціальної комунікації у середині групи відвідувачів, що також впливає на позитивний імідж як виставки, так і музею в цілому.

Рекреаційна функція відтвориться у формі поєднання надання інформації про військове та культурне минуле України та сучасних технологій віртуальної реальності: відтворення розкопок поховання конунга, імерсійної проєкції руху норманського флоту, окуляри віртуальної реальності занурять у атмосферу відтвореного Києва IX–XI ст.

Представлена у кваліфікаційній роботі екскурсія «Слідами норманів: поховання конунга із Шестовицького археологічного комплексу» вибрана за допомогою соціологічного опитування відвідувачів НМІУ, обрання головних моментів які потребують розкриття в рамках екскурсійного обслуговування. Визначена фокус-група, серед усіх запропонованих тем, обрала тему військової історії як одну із найактуальніших і найцікавіших. Адже, в умовах

воєнних дій росії проти України, намагання насадження російських наративів про спільну історію та культури, гостро постає питання за допомогою археологічних артефактів проводити широку просвітницьку та освітню роботу про унікальність історичного минулого України, його цінність у боротьбі проти розповсюдження фейків та недостовірності.

Представлення запропонованої екскурсії передбачається провести для різних вікових категорій. Тому, під час її проведення залучатимуться як традиційні так і нетрадиційні музейні засоби. Представлені експонати доповняться віртуальними технологіями та методами штучного інтелекту. Комплекс цих засобів ознайомить усіх зацікавлених із військовою справою норманів X ст., їх службою київським князям, специфікою озброєння, оздоблення кінської зброї та елементів одягу воїнів.

2.2. Розробка екскурсії «Слідами норманів: поховання конунга із Шестовицького археологічного комплексу»

Методичне розроблення екскурсії «Слідами норманів: поховання конунга із Шестовицького археологічного комплексу» («Роль Шестовицького археологічного комплексу у вивченні історії Давньоруської держави»).

Тема 1. Військова справа у Давньоруській державі.

Підтема 1. Нормани на службі київських князів.

Підтема 2. Найвідоміші конунги – дружинники давньоруського війська.

Тема 2. Археологічний комплекс біля села Шестовиця Чернігівської області.

Підтема 1. Історія відкриття та дослідження комплексу.

Підтема 2. Найвідоміші знахідки та їх доля.

Тема 3. Поховання норманського конунга із Шестовиці.

Підтема 1. Характеристика знахідок

Підтема 2. Представлення знахідок у музейно-експозиційній діяльності.

За місцем проведення представлена екскурсія відноситься до внутрішньо музейних.

За типом – оглядова екскурсія для широкого загалу відвідувачів.

За цільовим призначенням – загальноосвітня.

За жанром – екскурсія-спектакль із залученням технологій віртуальної реальності та штучного інтелекту.

За часовим хронометражем – не більше 45 хв.

Мета: на основі представленої методичної розробки екскурсії «Слідами норманів: поховання конунга із Шестовицького археологічного комплексу» продемонструвати відвідувачам виставки експонати, що розкривають історію військової справи Давньоруської держави та роль і функції норманів у ній, особливості озброєння та уніформи керівників дружини київських князів, традиції їх поховання та збереження за допомогою музейних засобів.

.

1	Тема 1. Військова справа в Русі. Підтема 1. Нормани на службі київських князів.	Демонстрація під склом вітрини у залі № 7.	Фігури скандинавських воїнів. 3-d моделі Книга «Повість минулих літ» Меч каролінгського типу клеймом «Ulfberth»	Збройні сили Русі IX–XI ст. були конгломератом слов'янських, норманських, степових і візантійських традицій. Все військо поділялося на декілька частин: дружина (професійні війська київського князя), старша дружина (воєначальники, що мали власні загони), молодша дружина (особиста охорона князя, молоді воїни), місцеве ополчення, союзники та найманці. Військова організація князівської дружини функціонувала за норманською традицією: ядро війська складали професійні воїни – нормани, гриди (аналоги норманських хускерлів)	[13;27;28; 51;52]	Активізувати імерсійну інсталяцію з морським флотом норманів. Задіяти демонстрацію 6 сезону серіалу «Вікінги» Відображення на проєкційному екрані малюнків із Радзивілівського літопису про події 907 та 988 рр.
---	---	---	--	---	--------------------------	---

			Металевий спис. 3-d модель норманськог о корабля «Дракар».	виконували функцію особистих охоронців князів, бояри-дружинники до обов'язків яких входило управління військовими підрозділами. Крім сталих військових формувань, київські князі від Олега до Ярослава Мудрого активно залучали норман у боротьбі за князівський престол та військову експансію Давньоруської держави. Під час походів нормани використовували різні військові тактики. Наприклад, під час морських походів на Візантію та Болгарське царство застосовувалася тактика облогової війни, тобто проводилися тарани та облоги		
--	--	--	--	--	--	--

				міст. Іншим варіантом були рейдові походи, коли застосовувалися раптові атаки на вороже місто або табір. Проти степових кочівників нормани використовували щільну пішу фалангу або маневрову кінноту.		
	Підтема 2. Найвідоміші конунги – дружинники давньоруського війська	Демонстрація під склом вітрини у залі № 7. Під час розповіді задіяно сенсорні екрани	Скульптурний портрет Ярослава Мудрого. Пластична реконструкція М. Герасимова.	Перебуваючи на службі у київських князів нормани привнесли власні традиції до військової ієрархії давньоруських збройних сил. За скандинавськими правилами на чолі війська стояв конунг, він же князь, який виконував функції командира варязької дружини – елітного загону князівської армії. Ярли або бояри крім	[14;35;48; 50]	На сенсорному екрані продемонструвати 3-d голограму обличчя Ярослава Мудрого, реконструйоване А. Переїденко, Ю. Шатайло.

			Зображення Едмунда Залізобоког о Зображення Олафа II Гаральдссона (Олафа	командування окремими військовими підрозділами часто призначалися охоронцями ключових фортець та доріг на «шляху із варягів у греки». Хускерли або дружинники виконували функції особистої варти князя. Письмові джерела зберегли згадки про норманських конунгів, які перебували на службі у київського князя Ярослава Мудрого. Військова служба у давньоруському війську була трампліном на шляху до англійського чи норвезького королівського престолу. Серед найвідоміших		На сенсорний екран вивести фрагменти «Генеалогічного списку Англійських королів». На сенсорний екран вивести зображення сцен із серіалу «Вікінги: Вальхалла». На сенсорний екран
--	--	--	--	--	--	---

			Святого). Зображення Гарольда III Суворого	норманських конунгів Едмунд Залізнобокий – король Англії у 1016 р.; Олаф II Гаральдссон – король Норвегії з 1015 по 1028 р.; Якун Сліпий – король Норвегії 1028–1029 рр.; Гарольд III Суворий – король Норвегії з 1046 по 1066 рр., зять Ярослава Мудрого з 1045 р.; Сігурд I Хрестоносець – король Норвегії в 1103–1130 рр.		вивести зображення з портретом Харальда в ратуші Лервік, Шетландські острови. У вітрині звернути увагу відвідувачів на монету Національного банку України 2022 р., що присвячена Єлизаветі Ярославні.
	Тема 2. Археологічний комплекс біля села Шестовиця Чернігівської області.	Демонстрація в залі № 7	3-d модель Шестовицького археологічного комплексу.	Норманські конунги, як представники місцевої еліти, після смерті ховалися на території Давньоруської держави. В Україні відомо декілька поховань, але найвідоміше розташоване у	[3;7;8;21–26; 36;39]	Відтворення 3-d візуалізації комплексу на екрані. Надання можливості відвідувачам за

	Підтема 1. Історія відкриття та дослідження комплексу.		Книга «Праці III Всеросійсько-го археологічного з'їзду». Фото П. І. Смолічева	Чернігівській області. Перші згадки про археологічний комплекс знаходимо в праці О. Ф. Шафонського від 1851 р. Згадує про них і архієпископ Філарет у своєму описі Чернігівської єпархії. Наукове представлення інформації про археологічний комплекс відбулося у 1874 р. на III Всеросійському археологічному з'їзді у Києві. Початок фахових археологічних досліджень Шестовицького комплексу пов'язаний із ім'ям П. І. Смолічева. Протягом 1925–1927 рр. він, як директор Чернігівського історичного музею, вперше зняв план усього		допомогою окулярів віртуальної реальності відвідати
--	---	--	---	---	--	--

			комплексу та описав його. Але політичний тиск і подальші репресії команди дослідників Шестовиці на довгі роки припинили вивчення цього комплексу. Нові розкопки комплексу відбулися лише у 1946 р. Тоді співробітникам Інституту історії матеріальної культури партійне керівництво радянської держави поставило завдання розвінчати норманську теорію походження Давньоруської держави. Задача була виконана, за «вуха» було притягнуто висновки про належність всіх археологічних знахідок до племен сіверян. Реальний же стан речей		На сенсорний екран вивести світлини із музейної виставки Чернігівського обласного історичного музею імені В. В. Тарновського «Петро Іванович Смолічев – археолог та
--	--	--	--	--	--

			показував, що в курганах Шестовицького комплексу поховані лише дружинники-нормани. Але експедиції 1946–1947 рр. провели повне суцільне обстеження археологічного об’єкту, всіх його територій та округ. З’ясувалося що комплекс складається із городища, посаду, подолу та могильника. Нова хвиля боротьби з норманізмом призвели до активізації дослідження та вивчення комплексу. Протягом 1948–1958 рр. їх очолював Д. І. Бліфельд. За керамічними знахідками давньоруське городище учений поділив на 2 етапи: IX–XI та XII–XIII ст. Він		музейник».
--	--	--	---	--	------------

			Книга Бліфельд Д. І. «Давньорусь кі пам'ятки Шестовиці».	же виділив і 4 типи поховання дружинників у курганах: поховання воїна-дружинника, поховання воїна-дружинника з конем, поховання дружинника із жінкою, поховання дружинника із жінкою та конем. Від типу поховання залежали і знахідки, які зустрічалися археологам. Про найцікавіші з них ми поговоримо дещо пізніше. Протягом 1970–1990 рр. активних археологічних досліджень не проводилося. Обмежувалися лише розвідками і наглядними дослідженнями. З новою силою власне розкопування Шестовицького комплексу почалося з 1998 р.,		
--	--	--	---	---	--	--

			Фото учасників Міжнародної Шестовицької археологічної експедиції.	коли була створена міжнародна археологічна експедиція: українці, норвежці, поляки, японці та інші. Вони активно розкопували усі частини археологічного комплексу, здійснювали сенсаційні знахідки та намагалися створити натурну реконструкцію середньовічного дружинного табору з різними атракціями. Але, на жаль, проєкт реконструкції так і залишився на стадії розробки.		
	Підтема 2. Найвідоміші знахідки та їх доля	Демонстрація в залі № 7.	Бронзова пряжка з орнаментом у скандинавськ	Від початку стаціонарного дослідження Шестовицького археологічного комплексу археологи знаходили унікальні знахідки, що характеризували	[4;18;21;22;26;39;44;45]	Відсвітити пряжку у вітрині

			ому стилі Борре.	життя норманських дружинників в південній частині Давньоруської держави. Більшість зі знахідок походять із курганних поховань усіх 4 типів. Але найцікавіші й найяскравіші артефакти знаходили у похованнях воїна-дружинника з конем та воїна-дружинника із жінкою. Так представлена перед вами бронзова пряжка відноситься до знахідок 1925 р. і походить із парного поховання з конем. Аналізуючи увесь комплекс знахідок вчені відносять поховання до X ст. Серед цікавих знахідок, зверніть увагу і на срібний перстень, який зараз		
--	--	--	-----------------------------	--	--	--

			Срібний перстень. Срібний дирхем Ахмеда ібн Ізмаїла аш-Шаши.	зберігається та експонується у Чернігівському історичному музеї імені В. В. Тарновського. Датування поховань досить часто відбувається за допомогою нумізматичних знахідок. Так сталося і у нашому випадку, коли дослідники у 1927 р. знайшли арабську монету і за її допомогою впевнилися що перед ними поховання X ст. Дирхем який ви бачите перед собою був у обігу у першій третині X ст. і відображав торгівельні відносини між Руссю та Візантією. Адже як відомо в результаті походів князя Олега на Константинополь, у 911 р. було підписано торговий договір між двома державами.		
--	--	--	--	---	--	--

			Бронзовий наконечник піхов від меча. Кістяний скульптурни й виріб— стрижень.	Незважаючи на те, що скандинави жили на території східнослов'янських племен, довгий період вони намагалися берегти чистоту роду. Тому у похованнях X-XI ст. зустрічаються речі із значним впливом скандинавського мистецтва. Такими прикладами є представлені перед вами бронзовий ажурний наконечник піхов від меча із зображенням птаха з розправленими крилами та кістяний скульптурний виріб у вигляді стрижня, що закінчується скульптурний зображенням голови дракона. Обидві знахідки відносяться до археологічного сезону 1946 р. У міфології		Розмістити збільшувальне скло навпроти дирхема
--	--	--	--	--	--	---

			Мініатюрна різьблена ікона.	норманів дракон символізував випробування долі, які воїн повинен був з честю пройти та перемогти. Так і дружинники київського князя з честю виконували його завдання та перемагали у війнах і походах. Постійне проживання представників норманів на території Давньоруської держави призводило до поступової асиміляції із місцевим населенням і відповідно перейняттям звичаїв. Нащадки норманів прийняли і християнство про що свідчить представлена перед вами мініатюрна різьблена ікона XIII ст., що була знайдена на		На сенсорному екрані продемонструвати повну реконструкцію піхов меча із наконечником.
--	--	--	------------------------------------	---	--	--

				поселенні у 1958 р. На предметі культу зображено погруддя святого Миколая в парадному одязі з Євангелієм у лівій руці і складеною в благопобажальному жесті правиці. Ця знахідка свідчила про укорінення християнських традицій серед нащадків дружинників київських князів, які мешкали у Шестовиці і забезпечували охоронну та військову функцію у війську князя.		У показі застосувати збільшувальне скло.
	Тема 3. Поховання норманського конунга із	Демонстрація в залі № 7.		Новий етап цікавих знахідок із Шестовицького археологічного комплексу пов'язаний із роботою міжнародної археологічної	[3;4;7;22; 26;30;37; 39;44]	

	Шестовиці. Підтема 1. Характеристика знахідок		Шкіряна вуздечка із 40 срібними з позолотою бляшками.	експедиції, що працювала на території об'єкту з 1998 по 2008 р. Одним із результатів такої співпраці є знахідка у 2006 р. поховання норманського конунга. Знахідки походять із парного поховання воїна з конем. Представлена перед вами вуздечка підкреслює статус власника тварини та взагалі розвиток ювелірного мистецтва у Х ст. Кінь часто додавався до поховання як жертвна тварина і відповідно до вірувань норманів мав супроводжувати свого господаря у світ Валгалла або Фольквангу. Воїна ж ховали із його мечем,		Продемонструвати відвідувачам повну реконструкцію кінської зброї із зазначеними бляшками.
--	---	--	--	--	--	--

			Меч у піхвах, прикрашених бронзовим наконечником із зображенням дракона у давньо скандинавському стилі. Ритон з турячого	який відображав статус воїна, його доблесть та статус у суспільстві. Меч супроводжував воїна в потойбічному житті, забезпечуючи йому захист і честь. Наявність меча у похованні підкреслювало готовність воїна до битви навіть після смерті. Ще одним елементом поховального обряду воїнів-норманів були ритони. Один із них представлений перед вами. За віруваннями цей елемент був не лише статусним предметом воїна, але й необхідним елементом у загробному світі. Адже коли воїн зустрічався зі своїми предками, що сиділи біля		Підсвітити бічним світлом у вітрині.
--	--	--	--	---	--	---

			рогу, прикрашени й срібними накладками. Шкіряна сумка-ташка з трьома срібними застібками, підбита китайським шовком	вогнища з головним богом Одіном, йому наливали вино. І ритон виконував функцію кубку. Зверніть увагу і на сумку-ташку. Вона була тим елементом одягу який відображав і соціальний статус власника і практичні функції: для зберігання дрібних особистих речей, таких як монети, ножі та інше. Отже, поховання конунга у Шестовиці є прикладом побутування норманської спільноти у X ст. на території Давньоруської держави.		Вивести на сенсорний екран зображення сумки до та після реставрації.
	Підтема 2. Представлен ня знахідок	Демонстрація у вітринах залу № 7	Афіша виставки «Шестовиця:	Знахідки із Шестовицького комплексу неодноразово експонувалися в музеях. Одна із	[5;10;11; 25;29]	

	у музейно-експозиційній діяльності.		на перехресті світів».	найвідоміших презентацій артефактів відбулася 2010 р., на базі Чернігівського обласного історичного музею імені В. В. Тарновського. На виставці репрезентувалися понад 450 експонатів, переважно здобутих під час роботи Шестовицької Міжнародної археологічної експедиції 1998–2009 років. Додатково на виставці представлені фотографії, що ілюструють експедиційні будні та розповідають про традиційний щорічний Фестиваль слов'яно-варязької культури і історичного фехтування «Коровель». Якщо говорити про загальноукраїнський масштаб, то		
--	-------------------------------------	--	------------------------	---	--	--

			Афіша фестивалю «Княжа родина»	окремі знахідки із Шестовиці у 2018 р. було представлено у стінах Національного заповідника «Софія Київська» в рамках міжнародного фестивалю «Княжа родина». В межах виставкової частини цієї події, серед інших музейних предметів що презентувати життя та побут князів та їх найближчого оточення були представлені і предмети із Шестовицького комплексу. Але все ж таки, найґрунтовніше знахідки із річних частин археологічної пам'ятки показуються на базі Чернігівського музею. Так, у 2021 р. до 130 річчя від дня		
--	--	--	---------------------------------------	---	--	--

			Афіша виставки «Петро Іванович Смолічев – археолог та музейник». Афіша виставки «Русь – вікінги на Сході».	народження першого дослідника Шестовиці П. І. Смолічева було організовано виставку, яка розкривала всі процеси першого комплексного дослідження пам'ятки, долі артефактів які були знайдені протягом 1925 – 1927 рр. та їх місце у сучасних експозиціях музею. Міжнародний фурор артефакти із Шестовиці викликали на проєкті у Данії «Русь-вікінги на Сході». Він відбувся після повномасштабного вторгнення Росії на територію України. Відвідувачі виставки були в захопленні від тих речей які вони побачили з фондів Національного музею історії		
--	--	--	--	---	--	--

ВИСНОВКИ

Відповідно до поставленої у вступі мети та завдань кваліфікаційної роботи було зроблено наступні висновки:

1. На основі аналізу письмових джерел та археологічних знахідок було зроблено висновок що вплив представників Скандинавського регіону на формування Давньоруської держави відбувався за наступними напрямками:

а)військовий вплив проявлявся перенесенні скандинавської тактики бою та воєнної дисципліни та територію слов'янських племен, що дозволило створити регулярні військові сили в державі й вести масштабні походи. Використання різного типу скандинавського озброєння: мечів, списів, бойових сокир дозволило київським князям вести успішну боротьбу із Хазарським каганатом, Візантією, Болгарським царством й підкорювати місцеві слов'янські племена – древлян, сіверян, радимичів. Таким чином, через військову могутність утверджувалася влада київського князя як в середині країни, так і збільшувався його авторитет на міжнародній арені.

б)економічний вплив тісно пов'язаний із військовим, адже в ході вдалих зовнішніх походів князі укладали торгівельні угоди з Візантійською імперією. Представники норманської спільноти контролювали знаменитий торгівельний шлях «із варяги у греки», забезпечували зваємоторгівлю між слов'янськими племенами та Візантією з однієї сторони хутром, медом, воском, залізом і рабами, а з іншої – шовком, склом, арабським сріблом та ювелірними прикрасами. За висновками вчених-медієвістів саме арабський дирхем став праобразом грошової системи Давньоруської держави.

в)політичний вплив проявився у становленні правлячої князівської династії Рюриковичів. Саме подія запрошення Рюрика та його братів на князювання стала основою норманської теорії походження Давньоруської держави. Сучасні археологічні та лінгвістичні дослідження спростували цю теорію. Вплив вихідців зі Скандинавського регіону проявлявся у перенесенні моделі управління, де князь – це вождь, суддя, головнокомандуючий військом та розпорядник скарбниці. Представники норманського етносу від імені князя

керували племінними землями, збирали данину та контролювали торгівельні шляхи. Через свою присутність на місцях, нормани, як княжі представники сприяли переходу від племінних демократій до централізованої княжої влади з центром у місті Києві.

г) релігійний вплив є найменш очевидним, але сповідування політеїстичних релігій проявлялося у вшануванні богів воїнів (Одін та Перун), врожаю (Фрея та Мокош), природніх стихій. Завдяки взаємовпливу норманів та слов'янських племен у київському пантеоні 980 р. головне місце посів бог Перун, а після хрещення Русі 988 р. християнські традиції утвердилися на території Скандинавського регіону. Цьому сприяла у офіційна служба деяких дружинників-норманів київських князів в особистій охороні візантійського імператора.

Таким чином, вплив норманів на формування Давньоруської держави досить обширний та багатогранний.

2. Зазначені вище висновки сприяли створенню нового музейного проєкту головна ідея якого полягає у розкритті за допомогою музейних засобів питання різновекторного впливу норманських племен на формування Давньоруської держави із центром у місті Київ. Запропонована у даній кваліфікаційній роботі музейна виставка створена за комплексно-тематичним принципом, образно-сюжетним методом, такими жанровими формами як «експозиційне дослідження» та «експозиційна легенда». За метою, це тимчасова виставка, за профілем – історична, за типом – класична з елементами 3d моделювання та технології віртуальної реальності.

3. Реалізація генеральної ідеї неможлива без визначення наскрізної проблеми, яка полягає у розгляді різностороннього впливу норманських племен на формування Давньоруської держави. Головна увага зосереджена на ролі варягів в політичному, економічному, військовому, культурному та релігійному розвитку конгломерату східнослов'янських племен, що проживали на території сучасної України та відіграли ключову роль в утворенні Давньоруської держави. Відображення вказаної наскрізної ідеї

через продуманий підбір музейних предметів у розширеній тематичній структурі майбутньої виставки.

4. Візуальне відображення генеральної ідеї та наскрізної проблеми виставки реалізована через архітектурно-художнє рішення запропонованого музейного проєкту. Головним колористичним рішенням обрано стиль лофт з поєднанням сірих та чорних кольорів. Дані кольори забезпечать передачу суворої атмосфери середньовіччя, й акцентують увагу та окремих предметах із дорогоцінних металів. Використання освітлення з так званим «драматичним ефектом» через контраст світла й тіні створить настрій втаємничення, підкреслить важливі деталі на окремих експонатах. Для всебічного показу різнопрофільних експонатів використано різноманітне музейне обладнання – антибликові вітрини з функцією повного огляду, настінні вітрини, інформаційні банери та інтерактивні карти, сенсорні екрани й окуляри доповненої реальності, тактильні експонати. Аудіо та відео супровід також буде забезпечено різними типами апаратури.

5. Введення розробленого музейного проєкту до системи музейної комунікації запропоновано зробити за допомогою екскурсії-спектаклю «Слідами норманів: поховання конунга із Шестовицького археологічного комплексу». Її головна мета полягає у демонструванні відвідувачам виставки експонатів, що розкривають історію військової справи Давньоруської держави та роль і функції норманів у ній, особливості озброєння та уніформи керівників дружини київських князів, традиції їх поховання та збереження за допомогою музейних засобів. За типом екскурсія – оглядова, за цільовим призначенням -загальноосвітня, за жанром–екскурсія-спектакль.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрощук Ф. О. Від вікінгів до Русі. Київ: Фенікс, 2022. 208 с.
2. Андрощук Ф. О. Нормани і слов'яни у Подесенні (Моделі культурної взаємодії доби раннього середньовіччя). Київ: [б.в.], 1999. 140 с.
3. Андрощук Ф. О. Топографія і хронологія Шестовицького могильника // Археологія. 1995. № 3. С. 99–105.
4. Андрощук Ф. О., Беяева С. О., Блажевич Н. В., Якубов В. Н. Старожитності Шестовиці. Київ, 1996. 32 с. (Препринт АН України Ін-т археології)
5. Асадчева Т. Витоки Київської Русі: столичний музей долучився до міжнародного історичного проекту у Литві - <https://vechirniy.kyiv.ua/news/102988/>
6. Асєєв Ю. С. Джерела. Мистецтво Київської Русі. Київ: Мистецтво, 1980. 214 с.
7. Бліфельд Д. І. Давньоруські пам'ятки Шестовиці. Київ: Наукова думка, 1977. 235 с.
8. Бліфельд Д. І. Древньоруський могильник у Чернігові // Археологія. 1965. Т. 18. С. 105–138.
9. Брайчевський М. Ю. Походження Русі. Київ: Наукова думка, 1968. 228 с.
10. Виставка «Шестовиця: на перехресті світів». ФОТОрепортаж - <http://svoboda.fm/culture/Culture/205319.html>
11. Відкрилася виставка «Від моря до моря. Merest mereni», присвячена українсько-естонській дружбі - <https://nmiu.org/posts/247>
12. Відкриття виставки «Княжий меч доби Святослава Хороброго. X ст.» в Дніпровському національному історичному музеї імені Д. І. Яворницького - <https://byzantina.wordpress.com/2016/08/19/news-1113/>
13. Войтович Л. В. Княжа доба на Русі: портрети еліти. Біла Церква: Видавець Олександр Пшонківський, 2006. 782 с.

- 14.Войтович Л. В. Князівські династії Східної Європи (кінець IX–початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2000. 659 с.
- 15.Головко О. Б. Проблема взаємовідносин Київської Русі з Візантією у IX–першій половині XI ст. // Український історичний журнал. 1989. № 1. С. 65–73
- 16.Гордієнко Д. Русь у системі зовнішньої політики Візантії першої половини X ст. // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. Київ: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2010. Т. 20. С. 7–26.
- 17.Давня історія України. Київ: Наукова думка, 2000. Т. 3: Слов'яно-Руська доба / Ю. С. Асєєв [та ін.]; ред. П. П. Толочко. 695 с.
- 18.Зоценко В. М. Південне коло обігу дирхемів у Східній Європі // Археологія. 1991. № 4. С. 58–71.
- 19.Іваків Г. Мистецтво Київської Русі. Київ: Мистецтво, 2016. 304 с.
- 20.Карпов В. В. Соціологія музею: презентація на тлі простору і часу. Київ: НАКККиМ, 2015. 168 с.
- 21.Коваленко В. Шестовиця – табір слов'ян і вікінгів на Десні // Село над Десною – Шестовиця: збірник статей і матеріалів. Ніжин: Аспект-Поліграф, 2009. С. 11–94.
- 22.Коваленко В., Моця О. Поховання вікінга з Шестовиці // *Garðaríki*. 2007. № 1. С. 1–5.
- 23.Коваленко В., Моця О., Ситий Ю., Скороход В. Дослідження Шестовицького Подолу // Стародавній Іскоростень і слов'янські гради. Зб. наук. праць. Коростень: вид. МПП «Тріада С», 2008. Т.1. С.178–191.
- 24.Коваленко В., Черненко О. Перші дослідження в Шестовиці // Дружинні старожитності Центрально-Східної Європи VIII–X ст. Матеріали Міжнародного польового археологічного семінару. Чернігів, 2003. С 84–101.

- 25.Коваленко В., Черненко О. Петро Смолічев і перші дослідження в Шестовиці // Три століття гуманітарної та педагогічної освіти в Чернігові: від колегіуму до університету. Збірник матеріалів Ювілейної наукової конференції, присвяченої 300-річчю Чернігівського колегіуму і 85-річчю Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка. Чернігів: Сіверянська думка, 2001. С. 92–100.
- 26.Коваленко В. П Нові дослідження Шестовицького археологічного комплексу // Археологічний літопис Лівобережної України. Полтава: [б.в]. 1999. № 1 С. 33–43.
- 27.Котляр М. Ф. Княжа служба в Київській Русі. Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. 251 с.
- 28.Котляр М. Ф. Нариси воєнного мистецтва Давньої Русі. Київ: Наш час, 2010. 280 с.
- 29.Кулатовська Л. «Rus – Vikings in the East» in the Moesgaard Museum - <https://www.iananu.org.ua/novini/vistavki/1147-rus-vikings-in-the-east-in-the-moesgaard-museum>
- 30.Моця О. П. Поховання скандинавів на Півдні Київської Русі // Археологія. 1990. № 3. С. 90–97.
- 31.Німчук В. Хрестоматія з історії української мови Х–ХІІІ ст. Київ; Житомир, 2015. 349 с.
- 32.Остапенко М. А., Саричев В. Д. (до питання про похід князя Святослава «в пороги» 972 р.) // Археологія. 2016. № 3. С. 49–64.
- 33.Повість минулих літ : літопис / пер. В. Близнеця ; худож. Г. Якутович. Київ: Веселка, 1989. 220 с.
- 34.Повне зібрання руських літописів. Т. 3. Новгородський літопис. СПб: Тип. Едуарда Праца, 1841. 320 с.
- 35.Прицак О. Походження Русі. Стародавні скандинавські саги і Стара Скандинавія. Київ: Обереги, 2003. Т. 2. 1304 с.

- 36.Скороход В. М., Блажчек М. Дослідження Шестовицьких курганів // Археологія, 2020. №. 2. С. 94–100.
- 37.Смолічев П. І. Подвійні поховання Х ст. коло Шестовиці на Чернігівщині // Записки Чернігівського наукового товариства. Праці історико-краєзнавчої секції. Чернігів: Держдрукарня, 1931. Т. 1. С. 56–64.
- 38.Стрельник М. О. Історичний досвід експозиційної роботи Національного музею історії України (на матеріалах розділу «Східні слов'яни та давньоруська держава Київська Русь») // Український музей. Збірник наукових праць. Київ, 2003. С. 28–36.
- 39.Терещенко О. Набірний пояс з 42-го кургану шестовицького некрополя: варіант реконструкції // Матеріальна та духовна культура Південної Русі. Чернігів: Чернігівський нац. пед. ун-т ім. Т. Г. Шевченка, 2012. С. 298–306.
- 40.Толочко О. П. До передісторії «Руської землі» XI–XIII ст. // Археологія. 1991. № 4. С. 34–42.
- 41.Толочко О. П. До питання про етнічний склад скандинавів на Русі // Український історичний журнал, 1984. №7. С. 134–139.
- 42.Толочко П. П. Історична топографія Києва. Київ: Наукова думка, 1972. 219 с.
- 43.Толочко П. П. Київська Русь. Київ: Абрис, 1996. 360 с.
- 44.Хамайко Н. В. Кам'яні гральні фігурки з Шестовицького городища // Археологія і давня історія України, 2016. №1 (18). С. 51–57.
- 45.Чуйко О. Мистецькі взаємовпливи Київської Русі та Скандинавії періоду Середньовіччя // Актуальні питання гуманітарних наук, 2020. Вип 29. Том 5. С. 213–217.
- 46.Щодра О. Епоха вікінгів у Східній Європі: слов'янсько-скандинавські зв'язки в період формування ранніх слов'янських держав // Проблеми слов'янознавства, 2017. Випуск 66. С.9–27.

- 47.Щодра О. Між норманізмом та антинорманізмом: дискусії про походження Русі у світлі археологічних джерел // Вісник Львівського університету. Серія історична, 2019. Спецвипуск. С. 709–727.
- 48.Androshchuk F. Vikings in the East. Essays on Contacts Along the Road to Byzantium (800–1100) // *Studia Byzantina Upsaliensia*. 14. Uppsala, 2013. P. 55–56.
- 49.Duczko W. Viking Rus: Studies on the Presence of Scandinavians in Eastern Europe // *Northern World*. V. 12. Leiden; Boston: Brill, 2004. 291 pp.
- 50.Jackson T. Four Norwegian Kings in Old Rus': On Icelandic Sagas as a Source for the History of Russian-Norwegian Political Relations. Amsterdam: ARC Humanities Press–Amsterdam University Press, 2017. 228 pp.
- 51.Kendrick. T.A. History of the Vikings, Courier Dover Publications, 2004. 464 p.
- 52.Sigfús B. The Varangians of Byzantium. Cambridge University Press. 1978. 120 p.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А.

Історична довідка

Питання впливу норманів на творення й становлення Давньоруської держави неодноразово ставало темою досліджень істориків-славістів. Ще в середині XVIII ст. на основі літописного запису Нестора літописця від 862 р. виникла так звана «норманська теорія» походження Давньоруської держави [33, с. 20]. Однак дослідження археологів XX ст. довели її хибність, натомість задокументували взаємодію норманських й слов'янських племен вже в VII–VIII ст. Поодинокі знахідки з різних областей Центральної та Західної України засвідчують контакти скандинавів із місцевим населенням задовго до описаної в «Повісті минулих літ» легенди про запрошення норманів (варягів) і започаткування київської династії Рюриковичів. Проте відсутність скупчення археологічних знахідок норманського походження навколо конкретних слов'янських поселень вказує на те, що взаємодія слов'ян і норманів у вказаний період була епізодична. Перш за все це було пов'язано із пошуком варягами матеріальних ресурсів: меду, хутра, рабів й срібла, в першу чергу ісламського походження.

З середини IX–X ст. контакти норманів із місцевим слов'янським населенням набувають більш сталого характеру. У пошуках скандинавами економічних ресурсів для власного збагачення, нормани започаткували контакти із Хозарським каганатом і племенами, які сплачували йому данину. На думку Ф. О. Андрощука: «про тісні відносини між вікінгами та хозарами говорить тюркський титул *chaganus*. Так візантійці називали правителів росів – людей, які, як виявилось, були свеонами, тобто жителями Швеції за походженням. 18 травня 839 р. свідками цієї багатогранної колективної ідентичності стали члени двору імператора Людовика Благочестивого в Інгельгемі. Їх відвідали посланці візантійського імператора Феофіла, серед яких були і руси. Немає жодних ознак того, що руси, про яких ідеться, представляли якесь політичне утворення чи державу, так званий каганат.

Найймовірніше... це були окремі групи скандинавів – союзників хозарів. Є як археологічні, так і писемні джерела, які вказують на те, що напад на Константинополь 860 р. могли здійснити з району, підконтрольного хозарам» [1, с. 73–74; 48, с. 55].

Прагнення до збагачення й збільшення матеріальних ресурсів, призводило до балансування норманів (русів) між політикою правителів Візантії та Хозарського каганату. Обидві сторони використовували військовий досвід і вміння норманів для здобуття переваги над сусідом. Саме це стало причиною походів норманів до узбережжя Каспійського моря в 912–913 та 943–944 рр., й Константинополя в 941 р. Основними джерелами X ст., що містять інформацію про русів й їх устрій є русько-грецькі договори 911, 944 та 971 рр. [16, с. 21–23; 52, с. 48–49]. В них зафіксовано інформацію про військову службу й торгівлю рабами як основу взаємодії норманів та візантійців. За археологічними даними саме на початок X ст. припадає заснування поселення поблизу села Шестовиця Чернігівської обл. [2, с. 26; 3, с. 101; 24, с. 86]. Головною причиною осілости норманів саме у цій місцевості було прагнення контролю над збиранням данини із навколишніх племен, і організації товарообміну з Візантійською імперією. Зі сторони правителів Константинополя співпраця із норманами сприяла потоку воску, меду, зерна, хутра й рабів на місцеві ринки. Одночасно, торгівля шовком й дорогоцінним камінням, вимагала додаткового контролю й регулювання відповідно до тогочасних візантійських законів [16, с. 11]. Археологічні знахідки між річками Горонню та Прип'юття вказують на те, що місцеві слов'янські племена древлян й сіверян були активно включені в торгівлю між норманами й Візантією [21, с. 15]. Цю тезу підтверджують археологічні знахідки зі срібла та золота як у похованнях так і на території поселення.

Непідвладний княжому Києву канал товарообігу й прибутку за літописними даними було знищено 946 р., після підкорення племені древлян Ользі та її сину Святославу. Однак інформація з Новгородського першого літопису вказує зовсім на іншу дату. 940 р. воєвода Ігоря Олег завоював

плем'я уличів, а в 942 р. – древлян. Дозвіл збирати з підкорених племен данину на власну користь Олег передав своєму воєводі Свенельду: одна оселя мала надати одну хутрянну шкірку куниці [34, с. 110]. Постійне збільшення данини призвело до вбивства древлянами князя Ігоря й подальших відомих з літописів подій. Як результат приєднання древлянської землі до Києва, сплата данини племенем значно збільшилася – одна частина йшла Свенельдові, дві частини – до Києва, а третя – до Вишгорода.

Крім Чернігівщини, ще одним центром торгівлі скандинавів та древлян була територія Волині, а саме частину сучасної Волинської, Хмельницької, Вінницької, Житомирської та Рівненської областей. В межах археологічних пам'яток зазначених регіонів було знайдено зброю норманів, ювелірні вибори й скарби предметів зі срібла. Останні містили ісламські монети, срібні прикраси скандинавського та слов'янського походження. Багато монет мали отвори, що на думку вчених свідчить про їх використання як прикрас, що пришивалися до одягу. Знахідки вказують на те, що нормани контролювали торговельні шляхи і в цьому регіоні, тобто відбулося закріплення русів у Києві й їх поступова експансія до західних кордонів сучасної України [17, с. 267; 18, с. 65].

Про важливу роль Києва в X ст. вказано і в трактаті Костянтина Багрянородного «Про управління імперією», де зазначено що «місто було центром землі росів» [31, с. 21]. Тогочасні джерела й археологічні знахідки стверджують, що руси не займалися землеробством чи скотарством. Коней, овець та велику рогату худобу вони купували у печенігів. Головне їх завдання полягало у збиранні данини з підлеглих слов'янських племен і продаж її надлишків, особливо рабів, Візантії. Після поїздки княгині Ольги до Константинополя торговельні відносини ще більше пожвавилися. З середини X ст. у вжитку русів з'являється шовк і візантійські монети [43, с. 221; 49, с. 109].

Важливим пунктом на водному шляху Дніпром до Константинополя був острів Хортиця, де руси робити жертвопринесення своїм богам після

вдалого проходження порогів. Саме тут, у різні часи, археологами знайдено норманські мечі та грецькі амфори [32, с. 53].

Активний розвиток торгово-економічних відносин сприяв розширенню й зміні території Давньоруської держави. Протягом X ст. вона обмежувалася областю Києва та деякими районами по всіх сторонах світу. Наприкінці вказаного століття кордони країни зміцнювали й убезпечували від набігів печенігів Змієвими валами. Східним кордоном держави була річка Дніпро. Південна межа пролягала по річці Рось із містом Родень (околиці сучасного Канева Черкаської обл.) та поселенням Сахнівка. На їх території знайдено багато археологічних предметів із дорогоцінних металів, різноманітної зброї та інших предметів, що вказують на перебування на цих територіях норманів.

Ще однією важливою функцією норманів у часи Давньоруської держави була військова служба. На початковому етапі формування державності вони складали ядро армії князя Олега та Ігоря. Основна частина армії варягів складалася із піхоти; головною тактикою бою була так звала «лава» - шеренги у п'ять і більше рядів, що формували «стіну щитів». Для кінноти основною формою побудови була форма клину, або «свиня». Археологічні знахідки підтверджують, що наймасовішою зброєю ближнього бою були списи та бойові сокири [27, с. 99; 28, с. 41].

Нормани, як елітна частина княжого війська, у літописних джерелах активно згадуються у зв'язку із боротьбою Володимира Святославовича та його братів за київський престол. Тобто з середини X ст. нормани брали участь і у князівських міжусобних війнах. За інформацією зі скандинавських саг, давніх літописів на службі у Володимира певний час перебував Олаф Трюгве, що з 995 р. став королем Норвегії. За часів Ярослава Мудрого при київському дворі жив Магнус Добрий, майбутній король Данії. Матеріальними артефактами підтвердження письмових джерел є знахідки срібних інкрустованих мечів типу S та V, предметів з орнаментом у стилі «еллінг», «маммен» і «хідденсее». В Києві такі предмети були знайдені у

чоловічому похованні біля Софіївського собору, та жіночого захоронення поблизу Києво-Михайлівського монастиря [14, с. 457; 49, с. 164].

Літописна оповідь інформує, що саме завдяки норманам Володимир захопив Київ, убив свого брата Ярополка й посів київський престол. Але відчуючи слабкість свого соціального походження, князь вирішив посилити його за допомогою шлюбу із візантійською принцесою Анною. Цей крок, як і прийняття християнства, поставило його на одну сходинку із візантійськими правителями, державні традиції яких київський князь почав переймати.

Щодо долі норманів, то «Повість минулих літ» вказує, що князь Володимир відправив їх до греків. Перед початком служби візантійському імператору вони прийняли християнство, й як результат отримали чималу винагороду й гроші. Цей крок був пов'язаний із необхідністю платити Володимиром плати за допомогу у посіданні київського престолу. Деякі вчені вважають, що саме ця вимога норманів сприяла проведенню військової реформи, суть якої полягала у відмові від послуг дорогих норманських частин і збільшенні місцевого елементу. Крім того, перемога князя у міжусобній боротьбі позбавляла необхідності утримання найманого війська, адже вся влада зосередилася в руках князя Володимира. Ті ж нормани, які за його вказівкою відправилися на службу до візантійського імператора, у 988 р. найманці з Давньоруської держави брали участь у битві при Хрисополісі, через рік – як частина візантійського війська у баталії під Абідосі. Вчені припускають, що ті 6 тис. норманів, які в 999 р. брали участь у військовій кампанії імператора Василя II у Сирії, Грузії та Вірменії були частиною допомоги київського князя візантійському правителю [52, с. 97].

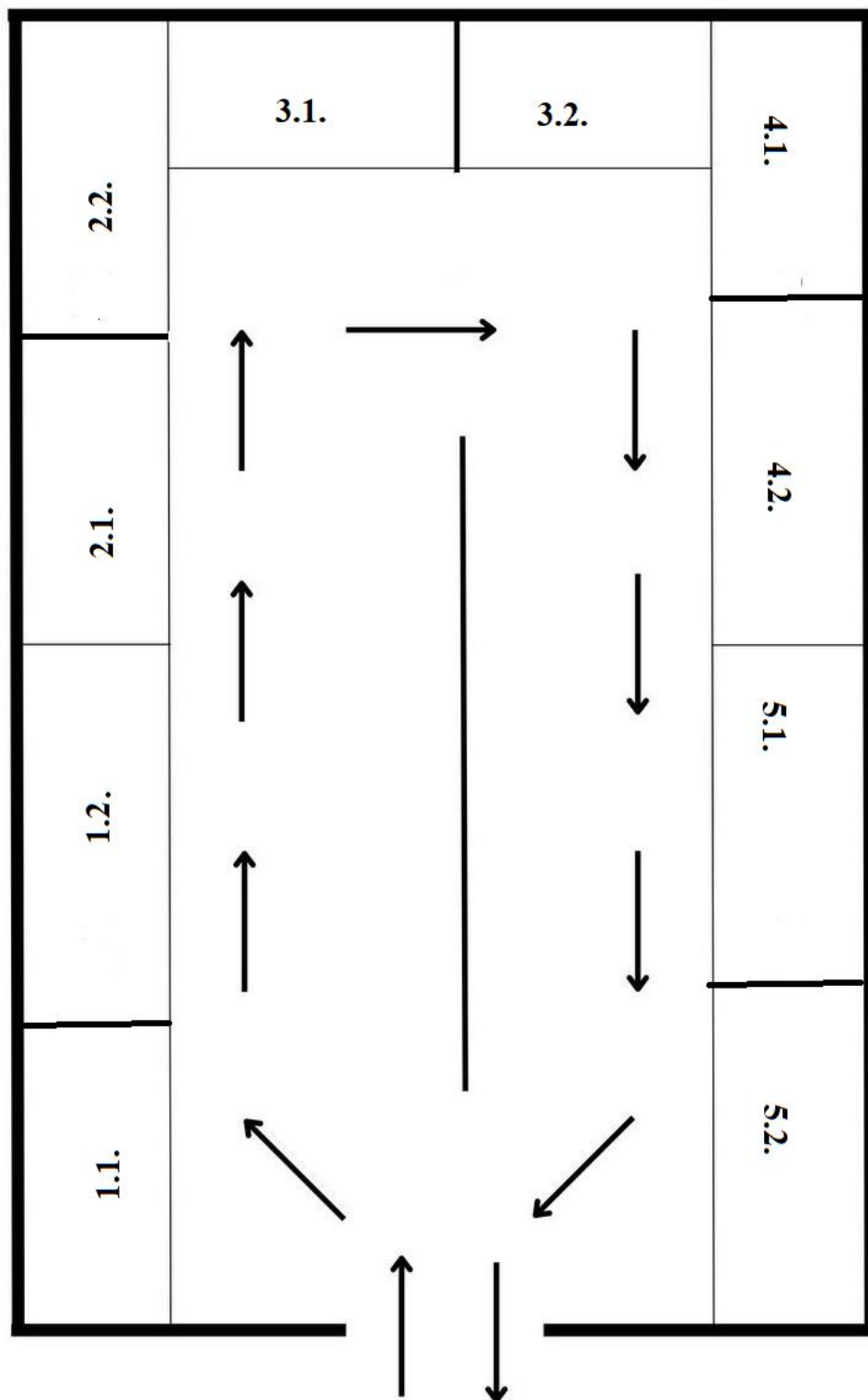
Насадження християнства як домінантної релігії на території Давньоруської держави, карбування князем Володимиром власної монети відбилося на розвитку міст русів. Їх формуванню й розквіту сприяла наявність представників норманської аристократії, які, у великих містах, і на сам перед у Києві, мали свої окремі райони проживання та власний

особливий цвинтар. Саме на його території вже охрещений князь Володимир заснував церкву Успіння Богородиці й надав їй десятину зі своїх прибутків. Ця традиція походить зі Скандинавії, де також вже похристиянізовані правителі споруджували храми на місцях найшанованіших поховань своїх предків.

Таким чином, за часів правління Володимира Київ став великим містом у якому було чотири церкви, вісім ярмарків, багато людей з різних місць, в тому числі біглих рабів й норманів. Так описує місто у 1018 р. Тітмар Мерзебурзький у своїй хроніці. Тож, нормани внесли свій внесок не лише у становлення Володимира як київського князя, а й утвердження держави на території колишніх племінних союзів слов'ян. Центром цієї держави і став Київ. Вже за часів правління Ярослава Володимировича (Мудрого) та його онука Володимира Всеволодовича (Мономаха) роль норманів значно зменшилися. На задній план відійшли їх військові таланти. Перше місце зайняли династичні шлюби між представниками династії Рюриковичів та норманськими княжими родами. Це сприяло розвитку та утвердженню торгово-економічних відносин між Києвом з однієї сторони, та Данією, Норвегією й Швецією з іншої.

ДОДАТОК Б.

Топографія музейної виставки «Норманський фактор у формуванні
Давньоруської держави»

ДОДАТОК В.**Анкета соціологічного опитування і аналіз потенційної музейної аудиторії**

До початку введення музейної виставки «Норманський фактор у формуванні Давньоруської держави» до системи музейної комунікації було розроблено анкету-опитувальник і на її базі проведено опитування, в результаті якого виявлено сталу групу відвідувачів для співпраці із музеєм. Анкетування було проведено серед 28 респондентів різної статті та вікової групи. Анкета містить 12 питань, з різними варіантами закритих, напівзакритих та відкритих відповідей.

Розпочинають анкету три досить стандартних питання: про стать (20 жінок та 8 чоловіків), вік (від 15 до 45 років), фах (5 школярів, 8 студентів, 5 спеціалістів ІТ-сфери, 7 працівників державної сфери, 3 приватного сектору економіки).

1. Як регулярно Ви відвідуєте музеї?

- 1 раз на місяць (8)
- 1 раз в півроку (8)
- 1 раз в рік (5)
- Вперше (3)
- інша відповідь (4)

2. Які музеї за профілем музеї Ви відвідуєте?

- Природничі (3)
- історичні (8)
- літературні (4)
- художні (7)
- комплексні (краєзнавчі, екомuzeї) (6)
- інша відповідь (0)

3. Мета Вашого відвідування музею?

- дозвілля (12)

- освіта (5)
- туризм (10)
- інша відповідь (1 – по роботі)

4. Які аспекти комунікації музеїв із відвідувачами Ви вважаєте незадовільними ?

- експозиції, що роками не оновлюються (12)
- нецікаві й неактуальні виставки (5)
- нудні екскурсії із застарілою інформацією (8)
- інша відповідь (3 – байдужість екскурсовода до відвідувачів)

5. Які аспекти у комунікації музеїв із відвідувачами цікаві Вам?

- сучасні інноваційні технології (10)
- інтерактивні методи роботи із відвідувачами (8)
- педагогічно-просвітницька діяльність (6)
- інша відповідь (4 – напрямки комплектування фондів)

6. Яка форма комунікації музеїв та відвідувачів для Вас найоптимальніша?

- традиційна (екскурсії, лекції, гуртки, семінари, конференції) (15)
- нетрадиційна (свята, театралізовані екскурсії, тематичні вечори) (13)

7. Яка з форм музейних інтерактивів найцікавіша для Вас?

- свята (6)
- фестивалі (6)
- квести (8)
- занурення у Virtual Real (8)
- інша відповідь (0)

8. Ваше джерело інформації про музеї?

- електронні/ паперові засоби масової інформації (5)
- сторінки музейних закладів у соціальних мережах (16)
- контент від відомих блогерів (4)
- інша відповідь (3 – рекламні афіші про культурні заходи в мережі Internet)

9. Які за видами історичні музеї Вас найбільше цікаві?

- військово-історичні (8)
- загальноісторичні (8)
- історії релігії (4)
- історико-побутові (2)
- археологічні (3)
- етнографічні (3)
- інша відповідь (0)

10. Який історичний період в історії України Вам цікавий?

- стародавня історія (від найдавніших часів до V ст.) (5)
- середньовіччя (V – XV ст.) (10)
- ранньомодерний час (період козацтва) (XVII – XVIII ст.) (7)
- модерна або нова історія (XIX ст.) (3)
- новітня історія (XX – XXI ст.) (3)
- інша відповідь (0)

11. Чи цікаво Вам подивитися на історичний розвиток зі сторони міжетнічних впливів?

- так (25)
- ні (1)
- не вирішив/ла (2)

12. Найцікавіші для Вас аспекти у середньовічній історії України?

- взаємодія зі скандинавами (12)
- військова історія (9)
- культурний обмін з різними країнами (4)
- династичні шлюби (2)

Аналіз відповідей обраних респондентів дозволив виділити групу із 10 чоловік (7 жінок та 3 чоловіка віком від 18 до 45 років) які постійно відвідують музеї й проявили найбільшу зацікавленість із запропонованої тематики. Вони стали фокус-групою для наступного опитування.

ДОДАТОК Г.

Сценарій презентації екскурсій обраних фокус-групі музейних відвідувачів

10 респондентам, яких попередньо було обрано в ході проведення анкетування, було представлено декілька екскурсій серед яких вони повинні були обрати найцікавішу й найактуальнішу.

Модератор: Добрий день, вельмишановні респонденти! Вітаю Вас у стінах нашого славетного Національного музею історії України. Сьогодні ми з вами зібралися тут, щоб обрати екскурсії які будуть проводитися на базі нашої нової виставки «Норманський фактор у формуванні Давньоруської держави». Дозвольте представитися. Я Головка Микита Андрійович, буду вашим провідником у цьому нелегкому виборі. Тож, давайте почнемо.

Респондентка №1: Добрий день, Микито Андрійович, раді знайомству.

Респондентка №2: Дякую за запрошення та долучення до такої відповідальної місії.

Модератор: Дякую за вашу зацікавленість. Представлені до обрання екскурсій досить різноманітні і всебічно розкривають роль скандинавських етносів у формуванні середньовічної державності на теренах нашої України.

Респондент №6: Так, це досить цікава сторінка в історії нашої країни.

Модератор: Тож, розпочинаємо. Кожен із вас отримав список пропонуванних екскурсій. Вони різні за тематикою, жанром та цільовим призначенням. Отже, ваше завдання – визначитися, яка із зазначених екскурсій Вам найбільше до вподоби.

№ п/п	Назва	Вид (за місцем проведення)	Тип (за характером тематики)	Цільове призначення	За жанром	Аудиторія
1.	Русь: держава між Скандинавією та Візантією	Комплексна	Тематична	Навчальна	Екскурсія-лекція	Широке коло відвідувачів

2.	Скандинавський Київ: говори ть археологія	Зовнішня	Оглядова	Загально -освітня	Екскурсія - прогулянка	Широке коло відвідувачів
3.	Озброєння воїнів Давньоруської держави: типи, види та центри виготовлення	Внутрішня	Вузькотем атична	Загально -освітня	Екскурсія -урок	Студенти історичних спеціальностей, реставратори, зброєзнавці
4.	Слідами норманів: поховання конунга із Шестовицького археологічного комплексу	Комплексна	Оглядова	Загально -освітня	Екскурсія - спектакль	Широке коло відвідувачів
5.	Скандинави при княжому дворі Володимира та Ярослава	Зовнішня	Оглядова	Загально -освітня	Екскурсія - прогулянка	Широке коло відвідувачів

Модератор: Чи всі мають список із назвами екскурсій?

Респонденти: Так, всі

Модератор: От і добре, давайте розпочнемо. Перша екскурсія «Русь: держава між Скандинавією та Візантією». Уже з самої назви зрозуміло, що інформація буде представлена досить обширна і стосуватиметься різних сфер існування Давньоруської держави. Під час зазначеної екскурсії буде задіяно показ різнопланових предметів – археологічних знахідок, письмових джерел,

предметів мистецтва. Отже, це досить потужна екскурсія, яка зачіпає безліч дискусійних тем.

Респондентка №8: О, мені ця тема досить цікава і близька, адже я навчаюся на історичному факультеті.

Респондентка №1: А мені не дуже цікава, адже явно буде перенасичення інформацією, причому досить специфічною, яку важко буде запам'ятати.

Модератор: Добре, дякую за ваші відповіді. Так, запропонована екскурсія досить специфічна і вимагає певного багажу знань з історії, торгово-економічних відносин, культури, військової справи. Тому, переходимо до наступної нашої екскурсії «Скандинавський Київ: археологія говорить». Як ви вже звернули увагу, вона зовнішня і передбачає прогулянку поза межами музею. Ця екскурсія охопить усю центральну частину міста Києва, де ми зможемо показати місця найцікавіших археологічних знахідок періоду Давньоруської держави та трохи поговорити про роль вихідців зі Скандинавії в розвитку міст.

Респондент №9: О, я б хотів побувати на такій екскурсії. Мені цікава історія формування Києва як міста, я знаю багато моментів які хотілося б обговорити із кваліфікованими спеціалістами.

Модератор: Тож, приходьте, погуляємо, подивимося, поговоримо і подискутуємо. А наша третя екскурсія «Озброєння воїнів Давньоруської держави: типи, види та центри виготовлення». Уже із самої назви стає зрозумілим, що вона досить вузькопрофільна та спеціалізована. Під час її проведення будемо розглядати не лише види та типи озброєння воїнів Давньоруської держави, але й торкнемося проблеми дослідження археологічних пам'яток IX – XIII ст., реставрації та консервації зброї та обладунків та їх експонування в музеях.

Респондентка №10: Ого, оце ви закрутили. Це дійсно екскурсія не для простих відвідувачів. Не думаю, що представники жіночої статі захочуть її відвідати. Зброя, це зазвичай чоловіча тема.

Респондент №6: Ну, не завжди. Деякі чоловіки також не буде цікавляться зброєю. Знаю таких екземплярів, яким більше до вподоби музика та образотворче мистецтво.

Модератор: Це точно, люди абсолютно різні й вподобання у кожного свої. Але зброя, це саме те, що найчастіше знаходять під час розкопок поховань і, наприклад, у нашому музеї це один із наймасовіших матеріалів доби середньовіччя. До речі, саме зброя є отим каталізатором, який показує роль вихідців із Скандинавії на слов'янські племена.

Респондентка №3: Зв'язки середньовічного Києва із вихідцями із території сучасних Швеції, Норвегії, Данії досить цікава тема. Особливо після того, як на Netflix показали серіал про вікінгів. Але ж, все таки, зброя ну дуже специфічна тема, яка буде не всім до вподоби.

Модератор: Якщо Вам цікава тема перебування представників скандинавських народностей на нашій землі, то пропонує наступну екскурсію «Слідами норманів: поховання конунга із Шестовицького археологічного комплексу». На прикладі найбільшої в Україні групи археологічних пам'яток ми вам розкажемо про все і потроху. Тут будуть і зброя, і ювелірні прикраси, і гроші, і взаємодія скандинавів, древлян і севірян з Візантійською імперією, печенігами й іншими кочовими народами. А головне, все це відбуватиметься у досить незвичній формі – у вигляді цілого спектаклю, під час якого ви поринете у далі й такі небезпечні часи нашої давньої історії.

Респондентка №4: Я вже хочу на цю екскурсію. Адже, наприклад ювелірні вироби часів Давньоруської держави, це така краса. А ще, якщо покажуть як і хто їх носив, це взагалі буде незабутньо.

Респондент №5: Я згоден, досить цікава екскурсія, що має багато аспектів. Хотілося б подивитися наскільки нафантазували режисери серіалу «Вікінги» і чи відповідає те що я бачив у кіно реальним подіям й історіям.

Модератор: Ви все зможете побачити на власні очі під час нашої екскурсії-спектаклю. І, відкрию невеличкий секрет, в процесі екскурсії ви зможете за

допомогою технології віртуальної реальності поринути в часи стародавнього Києва.

Респондентка №7: Вау, це буде круто. Я теж хочу саме на цю екскурсію. Бо в наших музеях не часто зустрінеш поєднання екскурсії та сучасних технологій. А тут буде можливість прогулятися давнім містом і можливо спробувати впізнати сучасні місця.

Модератор: Так, ми намагалися залучити новітні технології для того, щоб сучасні діти та молодь цікавилися власною історією. І головне, пишалися нею. І переходимо до останньої із запропонованих екскурсій «Скандинави при княжому дворі Володимира та Ярослава». Якщо ви трохи пам'ятаєте літопис «Повість минулих літ», то саме завдяки підтримці норманів обидва князі посіли київський престол. Тож, екскурсія буде присвячена ролі вихідців зі Скандинавії на різні аспекти життя наших князів X–XI ст.

Респондентка №1: Ой, літописи то щось таке нудне. А ще ж є скандинавські саги. То взагалі та дуже великого поціновувача. Ні, я точно не хочу слухати про міжусобні війни.

Респондент №6: Так, в русі сучасних подій не дуже хочеться чути про війни, смерті й насилля. Тож, я теж не дуже хочу.

Модератор: Що ж тоді, судячи з вашої реакції ми зупиняємося на екскурсії «Слідами норманів: поховання конунга із Шестовицького археологічного комплексу». Це дуже вдалий вибір, і я впевнений що наш спектакль вам прийде до вподоби. Зараз, методом таємного голосування, прошу підтвердити ваших видів. На ваших папірцях просто зазначте представлення якої екскурсії Вам сподобалося найбільше. Результати голосування показали, що найбільше голосів набрала екскурсія «Слідами норманів: поховання конунга із Шестовицького археологічного комплексу» (8-за, 2-проти), найменш цікавою екскурсія «Озброєння воїнів Давньоруської держави: типи, види та центри виготовлення» (3-за, 7-проти). Тож, бажаю вам успіхів і чекаю на нашої екскурсії.

Респонденти: Дякуємо за довіру. Було дійсно цікаво. До побачення!

F F F T F FH H P R D T R X M

27 травня - 1 серпня 2025 р.

ДОДАТОК Е.

Музейна сувенірна продукція

